

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci

Process of the Organisation of the Teşkilat-ı Esasiye Law (Constitution of 1921)

Prof. Dr. İhsan Güneş¹

Başvuru Tarihi: 02.11.2019

Kabul Tarihi: 23.06.2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Teşkilatı Esasiye Kanunu/1921 Anayasası, I. TBMM tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bu siyasi-hukuk belgesi, çağdaş Türkiye'nin temellerini atan önemli bir metindir. Amasya Genelgesi'nden başlayarak Anadolu'da örgütlenen Ulusal Mücadele'nin ruhunu ve felsefesini taşımaktadır. 1921 Anayasası'na giden süreçte halkçılık düşüncesinin etkin olduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ne verdiği Hükümet Beyannamesi'nde egemenliğin millete ait olduğunu açıklamıştır. Temel amaç halkın mutluluğunu sağlamaktır. Bu belge, Teşkilatı Esasiye Kanunu/1921 Anayasası yapımına giden süreci başlatmıştır.

Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ye verdiği hükümet beyannamesinden Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu/1921 Anayasası'nın kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihine kadar geçen süreçte Meclis'te yapılan tartışmalar, beyannameden anayasaya giden süreçte yapılan değişiklikler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci TBMM, Halkçılık, Teşkilatı Esasiye Kanunu, 1921 Anayasası, Milli Egemenlik

Abstract

First Turkish Grand National Assembly prepared and implemented the Constitution of 1921. This document is a significant text which lays the foundations of Turkish Republic. It carries the spirit and philosophy of the national struggle organized in Anatolia beginning with the Amasya Circular. It is known that the idea of the populism is an efficient within the process of Constitution of 1921. Mustafa Kemal Pasha explained that the sovereignty belongs to the nation in the bill of rights given to the Turkish Grand National Assembly in 13 September 1920. Main purpose is to lead to happiness of the nation. This document initiated the process of Constitution of 1921.

¹ Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ihsan@igunes.com, ORCID: 0000-0002-0579-807X

This paper focuses on the discussions and alterations at the assembly within the process from the bill of rights given by Mustafa Kemal Pasha to the Turkish Grand National Assembly in 13 September 1920 to the acceptance of the Constitution of 1921.

Keywords: *First Turkish Grand National Assembly, Populism, Constitution of 1921, National Sovereignty*

Giriş

1908'de siyasi iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ülkeyi mutlak monarşik yapıdan kurtararak anayasalı ve parlamentolu bir sisteme taşımışlardı. Amaçları ülkeyi çağdaşlaştırmak ve Batıya bağımlı olmaktan kurtarabilmektir. Bunun için reform yapmak istiyorlardı. Ancak İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasıyla başlayan savaş süreci, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşıyla devam etti. Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile fiilen yok olmakla yüz yüze geldi. Zira Üçlü İtilaf Devletleri adına hareket eden İngiliz Generali Calthorpe tüm yeteneğini, birikimini ortaya koyarak Osmanlı heyetine imparatorluğunun yok olmasına yol açacak tümüyle yoruma açık maddelerle dolu bir Mütarekeyi imzalattı². Nitekim daha bu mütarekenin mürekkebi kurumadan ülke bütünlüğünü bozucu girişimler de başladı. Başta İngilizler olmak üzere, Fransızlar, İtalyanlar ülkenin çeşitli yerlerini işgal etmeye başladılar. 1915'te geçemedikleri Çanakkale Boğazı'nı geçerek karma bir donanma ile Marmara Denizi'ne demir attılar. İtilaf Devletlerinin özel temsilcileri İstanbul'a yerleştiler. Yerleşmekle kalmayıp sırtlarını mütarekeye dayayarak devlet işlerine karışmaya başladılar. Böylece ülke bütünlüğü yanında devletin bağımsızlığı da yok olma sürecine girdi.

İtilaf güçlerinden destek alan Müslüman olmayan kesimler de bekledikleri anın geldiğini düşünerek buldukları yerde ya bağımsız devletlerini kurmak ya da aynı kökenden geldikleri, aynı inancı paylaştıkları bir devletle birleşmek için çalışmaya başladılar. Yüzlerce yıldan beri bir arada yaşadıkları Türk ve Müslüman halkın temel hak ve özgürlüklerini tehdit edici eylemleri başlattılar.

Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Toplanması ve İstanbul'un İşgali

Ülke bütünlüğünün, halkın hak ve özgürlüklerinin korunmasından sorumlu olan siyasi iktidar teslimiyetçi bir yaklaşımla devletin varlığını ve kendi iktidarını sürdürmenin dışında bir şey düşünmüyordu. Adeta verilecek cezaya razı olmuş bir mahkûm gibiydi.

Ancak unutulmuş bir şey vardı; Türk halkının onuruna, bağımsızlığına düşkünlüğü. Nitekim asker ve sivil aydınların öncülüğünde Türk halkı kısa süre içinde çeşitli adlar altında yerel amaçlı çeşitli cemiyetler kurarak insan olmaktan kaynaklanan haklarını korumak amacıyla sesini yükseltmeye başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve bu örgütlerle ilişki

² İhsan Şerif Kaymaz, Musul Sorunu, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2003, 62-68

içine girmesi Anadolu’da yeni bir savaşın fitilini ateşledi. Vatanın bütünlüğünü, milletin bağımsızlığını milletle birlikte korumanın en uygun yol olduğunu düşünen Mustafa Kemal Paşa siyasi iktidarın halktan güç almasını bunun için kapatılmış olan parlamentonun yeniden açılmasını önerdi. Ancak halkı tanımayan, emperyalistlerin gücünü halkın gücünden üstün gören saraya kulluk yapmayı özgür birey olmaya terci edenler parlamentonun açılmasına karşı çıktılar. Biliyorlardı ki parlamento açılır ise siyasi iktidar denetim altına alınacak, hükümetin istediği şekilde hareket etmesine izin verilmeyecekti. Başlangıçta Tevfik Paşa ardından Damat Ferit Paşa parlamentonun açılmasına izin vermedi. Sivas kongresi sonrasında Anadolu ile İstanbul’un bağlantısı koptuktan sonra Damat Ferit Paşa Hükümetinin istifası ve yerine Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulmasıyla yeniden seçimler yapılabilir ve 12 Ocak 1920’de parlamento açılarak meşruti sistemin çarkları yeniden dönmeye başladı³. Ne yazık ki bu dönem kısa sürdü. Çünkü çoğunluğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti üyelerinin oluşturduğu Meclisi Mebusan’ın işgalleri ve verilen direnişi Meclis gündemine taşınması, Türk halkının kabul edebileceği barış antlaşmasının çerçevesini gösteren Misakı Milli’nin benimsenmesi, başta Padişah olmak üzere İtilaf Devletlerini rahatsız etti. Ali Rıza Paşa Hükümetinin çalışmalarından memnun olmayan İtilaf Devletleri işbirliği içinde oldukları Damat Ferit Paşa’yı yeniden sadarete getirebilmek için baskıları artırdı. Bu baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Salih Paşa Sadrazamlığa atandı. Bu bir geçiş hükümeti oldu. Zira İtilaf Devletleri 16 Mart 1920’de İstanbul’u fiilen işgal ettiler, Meclisi Mebusan üyelerinden bazılarını tutuklayarak halkı sindirmeye çalıştılar. Mecliste özgür çalışma ortamının kalmadığına inanan kimi mebuslar 18 Mart 1920’de Meclisin çalışmalarının askıya alınmasını önerdiler ve bu öneri kabul edilerek Meclisi Mebusan çalışmalarını durdurdu⁴.

TBMM’nin Açılması

İstanbul’un işgali üzerine, Mustafa Kemal Paşa, önce 17 Mart 1920’de Ankara’da Meclis-i Müessisan adıyla bir meclis toplamak istediğini belirtti. Fakat bazı arkadaşlarından “halkın ünsiyet etmediği tabir” diye tepki alınca bu tabiri “salahiyeti fevkaladeye malik bir meclis”e dönüştürdü. 19 Mart 1920’de “Merkezi devletin dahi, Düveli İtilafiye tarafından resmen işgali, kuvve-i teşriye ve adliye ve icraiye ibaret olan kuva-yi milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayı vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek Meclisi Mebusan dağılmıştır. Şu halde, makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklalini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından salahiyeti fevkaladeyi haiz bir meclisin” Ankara’da toplanması için çağrı yaptı. Padişah iradesine, Damat Ferit Hükümeti’nin ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin tehditlerine rağmen Türk halkı bu çağrıya uyarak temsilcilerini seçip Ankara’ya gönderdi. İstanbul’dan kaçıp gelen mebuslarla Anadolu’nun çeşitli yerlerinden seçilip Ankara’ya gelen milletvekilleriyle 23 Nisan 1920’de Millet Meclisi açıldı⁵.

³ İhsan Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Genel Milletvekili Seçimleri(1919-1935), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.15-93.

⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 4, Ankara: TBMM. Basımevi 1992, s.496.

⁵ İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.64. vd

Meclisin amacı başkentin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlamaktı. Bu amaca ulaşmak için ivedilikle İtilaf Devletlerinin işgalini ortadan kaldırmak gerekiyordu. İşte Meclisin yoğunlaştığı konu buydu. Fakat bunun kısa sürede gerçekleştirilemeyeceği görüldü. Çünkü çok iyi organize edilmiş ve çağdaş silahlarla donatılmış güçlü bir orduya karşı ancak ve ancak güçlü bir orduyla karşı konulabilirdi. Oysa Mondros Mütarekesi gereğince ordu dağıtılmıştı. Elde kalanlar ile cephanelikleri bile korumak güçleşmişti. Kuva-yı Milliye güçleri ile amaca ulaşmak da olanaklı görülüyordu. O nedenle işgalcileri yurttan atmak için zamana ve nizami/düzenli orduya ihtiyaç vardı.

Kendine özgü bir seçim yöntemi ile seçilip Ankara'ya gelen milletvekilleriyle Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın dağıtılmasından sonra kaçıp gelen mebusların oluşturduğu Meclis, 23 Nisan 1920'de çalışmalarına başladı. Bu Meclis adeta ülkenin bir minyatürünü yansıtıyordu. Giyimleri-kuşamları, şiveleri, tavır ve davranışları, aldıkları eğitim düzeyi geldikleri etnik köken, sahip oldukları sosyo-ekonomik durum, yaptıkları iş vb. bakımından oldukça zengin bir yapıya sahipti. Bunun yanında yaş itibarıyla de "genç" bir meclisti⁶. O nedenle de halkın tüm sorunlarına eğilmeyi, emperyalizmin kuşatmasını kaldırmayı ve tam bağımsızlığa ulaşmayı hedefliyordu. Bunun için padişah iradesine, siyasi iktidar ve onun işbirlikçilerine İtilaf Devletlerine karşı gelmekten korkmuyordu. Teşkilatı Esasiye Kanunu/Anayasa işte bu korkusuz yurtsever Meclis üyelerinin üzerinde uzlaşarak oluşturduğu en önemli ortak metinlerden biridir.

Birinci TBMM'nde Halkçılık

19. Yüzyılın ortalarında Rusya'da başlayan Narodnik düşünce akımı önce Balkanlara oradan Avrupa'ya yayılmıştır. İttihatçıların başlattığı "halka doğru" hareketi "siyasette mesleğimiz Halkçılık, harsta mesleğimiz Türkçülük" diye özetleyebileceğimiz bir akım doğurmuştu⁷. Bu akım adeta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ideolojisini oluşturdu. Fevzi Paşa olayların kendilerini Halkçılığa sürüklediğini söylerken Mustafa Kemal Paşa "bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi milletin temayülâtı umumiyesi ispat etmiştir o da Halkçılıktır, Halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir demiştir.⁸ Daha sonra ki bir konuşmasında da "...esas itibarıyla tetkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız – ki halkçılıktır- kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine şüphe yok ki, bu dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensiptir"⁹ demiştir. Bu da gösteriyor ki Mustafa Kemal Paşa, Halkçılığı Kapitalizm ve Bolşevizm dışında adeta üçüncü bir yol olarak görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımından sonra Halkçı aydınlar herkesin "fikrinde ve zikrinde" dolaştığı halde açığa vurulamayan Halkçılık düşüncesini açıkça dillendirmeye ve tartışmaya açmışlardır.¹⁰ Bu tartışmalar sonunda Meclis'te halk hükümetinin oluşturulması için

⁶ Meclisin Sosyolojik Yapısı için bkz. Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını,1997, s.73-123

⁷ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Ankara: 1339, s.41-45

⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961, s.90

⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961, s101

¹⁰ Yeni Gün, 26 Ağustos 1336

çalışan büyük bir grubun olduğu ve bu grubun halkçı ilkeler taşıyan bir yasa teklifi hazırlayacakları dillendirilmeye başlamıştır. Nitekim Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu, yürütme ve yasama yetkisinin milletin gerçekten temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplandığını, Türkiye Halk Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi tarafından idare edileceğini, milletin genel yönetiminden sorumlu olan Büyük Millet Meclisi üyelerinin livalar halkınca genel oy (rey-i am) ile seçileceğini, milletvekillerinin sayısının her 50 bin kişiye bir milletvekili olarak saptanacağını, yasaların konmasının, kaldırılmasının, değiştirilmesinin, antlaşmalar yapılmasının, barış ya da savaş ilanının Büyük Millet Meclisi tarafından yapılacağını, ordunun Büyük Millet Meclisi Ordusu olacağını, emir ve komutasının Büyük Millet Meclisinin şahsında olacağı ve emir ve komutaya yönelik görevi İcra Vekilleri Heyeti içinde bulunan Erkan-ı Harbiye Umum Reisi/Genelkurmay Başkanı tarafından yerine getirileceği, Büyük Millet Meclisi Reisinin aynı zamanda İcra Vekillerinin de Reisi olacağı gibi çeşitli hükümler taşıyan bir kanun teklifi hazırladıkları Ağustos ayı sonlarına doğru basına yansımıştır. Bu yasa çalışmasında yer alan 11 maddelik İdari kısımda da “usulü idarenin halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanacağı” belirtilmişti¹¹.

Tam da bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi destekleyen Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde Türkiye'deki çağdaşlaşma hareketlerinin programsız yapıldığı için başarıya ulaşmadığını, yine “ağırdan ağıra elden ele muhtelif programların dolaştığını, muhtelif fikirlerin müdafaa edildiğini belirten “ancak ilim ve evsafi, salahiyeti ile tahlil ve terkip usulleriyle hayat ve ihtiyaçtan, hadiselerden doğan sağlam bir programın oluşmadığını”, günün sorunlarını çözmek için “tercüme programlara” değil memleketin bünyesinden doğan programlara ihtiyaç olduğunu vurgulayan yazılar yayınlanmaya başladı. Bunun için de “Memurin hükümet fikrinin yıkılmasını, halkın kendi kendisini idare edebilmesine kâfil bir usulün vaz edilmesi” önerildi.¹² İşte “herkesin fikrinde ve zikrinde dolaştığı halde fiiliyata çıkması maalesef geciken”¹³ halk idaresine yönelik düşünceler ortaya çıkmaya başladı. Nitekim Mecliste 60-70 kişinin üyesi olduğu Halk Zümresi adıyla bir hizibin ortaya çıktığı görüldü¹⁴. Bu hizibin üyesi ve Yeni Gün gazetesi sahibi, başyazarı Yunus Nadiye göre Halk Zümresi ülkede kayıtsız şartsız halkı hâkim kılmayı, çağın gereklerine ve halkın ihtiyacına göre yenilikler yapmayı, kurumsal yapılar oluşturmayı amaçlıyordu.¹⁵ 8 Eylül 1920'de yayınlanan Halk Zümresi Programı söz konusu kişilerin Türkiye'ye vermek istedikleri yönetim şeklini ortaya koyuyordu.

Damar Arıkoğlu'nun ifadesi ile Mecliste “kırmızı çuhalı kalpak giyen, kırmızı kravat takan”¹⁶ milletvekillerinin sayısının arttığı, sosyalist söylemlerin yükseldiği, “Rus sosyalizmi ile Türk Komünizmi”nin¹⁷ karşılaştırıldığı bir sırada Mustafa Kemal Paşa “biz memleket ve milletimizin mevcudiyetini ve istikbalini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarımıza tabi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinad ediyorduk. Hiç kimseden ders almadık hiç kimsenin muğfil mevaidine aldanarak işe girişmedik. Bizim nokta-i nazarlarımız,

¹¹ Ögüt 22 Ağustos 1336. İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı,

¹² Yeni Gün, 20 Ağustos 1336.

¹³ Yeni Gün 26 Ağustos 1336

¹⁴ Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1336

¹⁵ Anadolu'da Yeni Gün, 5 Eylül 1336

¹⁶ Damar Arıkoğlu, Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul: Tan Matbaası, 1961, s.151.

¹⁷ Hakimiyeti Milliye, 16 Teşrinievvel 1920

bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki Bolşevik prensipler değildir ve Bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık¹⁸” diyerek tavrını ortaya koymuştu.

Halkçılık Programı

Türkiye'nin yeniden yapılmasının temelini oluşturacak programların yapıldığı bir sırada Mustafa Kemal Paşa 13 Eylül 1920'de 31 maddeden oluşan ve “Heyeti Vekile'nin siyasi, içtimai, idari, askeri görüşlerini özetleyen ve idare teşkilatı hakkındaki kararlarını içeren bir programı Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sundu¹⁹. 18 Eylül 1920'de toplantıyı yöneten Vehbi Efendinin (İkinci Reis Vekili) “hükümetin beyannamesi var okunacaktır” sözleriyle bu programdan milletvekilleri haberdar oldular.

Programın okunması bittikten sonra Vehbi Efendi içtüzük gereği bu programın bir encümenine gönderilerek orada görüşülmesini belirtti²⁰. Bunun üzerine Malatya Milletvekili Lütfi Bey “şu beyanname birçok esasatı” içeriyor. Öncelikle Kanun-ı Esasi Encümenine gitmesini” öneriyorum dedi. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey ise bunun kanun tasarısı olmadığını söyleyerek Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmesine karşı çıktı. Maliye Vekili Ferit Bey; bu belgenin kanun tasarısı olmadığını, kanunun da ötesinde bir şey olduğunu, içinde “teşkilata ait, hukuk-ı esasiyeye müteallik kısımların olduğunu, ayrıca vilayet idaresine, nahiyelere yönelik kısımlar bulunduğunu bunların her birinin geniş yasal düzenlemeleri kapsayacağını altını çizerek bu belgenin hükümetin bu gibi konularda nasıl bir yol izleyeceğini göstermek üzere hazırlanmış bir program olduğunu söyledi. Hükümetin siyasi programı mahiyetindedir dedi.²¹

Karesi milletvekili Vehbi Bey, bu bir program ise burada tartışılmalı. Yok, kanun tasarısı ise Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmeli dedi. Hacım Muhittin Bey ise bu belge hükümet programı ise burada tartışılın oylama yapılsın bitsin, yok Meclisin programı ise madde madde Mecliste tartışılması gerekir dedi.²² Afyon Karahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey de bu hükümetin programı ise tartışılması ve güvenoyuna gidilmesi gerektiğine dikkati çekti.

Osmanlı Devleti, 1908'de yeniden Meşrutî sisteme geçince Kâmil Paşa Hükümeti'nden başlayarak yasal dayanağı olmasa da tüm hükümetler iktidarda kaldıkları sürece izleyecekleri politikayı, yapacakları işleri belirten bir program, ya da beyanname hazırlayarak Meclise sunmuşlar ve Meclisten güvenoyu almışlardı. Bu geleneği Türkiye Büyük Millet Meclisi de sürdürmüş ve İcra Vekiller Heyeti hazırladığı programını 9 Mayıs 1920'de Meclise sunarak güvenoyu almıştı.²³

Maliye Vekili Ferit Bey hükümetin gerekirse güvenoyu istemekten çekinmeyeceğini çünkü bu belgenin hükümetin görüşlerini yansıttığını söyledi. Dr. Tevfik Rüştü Bey, hükümetin

¹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1961, s.101

¹⁹ Ek 1

²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, s.203

²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, s.203

²² Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, s.208

²³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c1, s.141-142, İhsan Güneş; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Meclisten seçildiğine işaret ederek getirilen programın da Meclisin programı olduğunu, ancak “maksat ve meslek” kısmının çoğunluğun “ruhuna” hitap etmediğini, özel bir encüme incelenmesini, ayrıca Meclisin de bu programı “tadil ve tağyir” edebileceğini belirtti²⁴.

Ali Şükrü Bey; söz konusu programın Bolşevik cereyanı etkisiyle hazırlanmış olduğunu iddia ederek, Bolşevizm’e karşı olan kişilerin de görüşünün alınmasını, ülke yönetiminde yenilik yapılacak ise “erbabının” toplanarak “halkın ruhuna uygun” bir program yapmasını, bir kaydı ilahi olan din konusuna önem verilmesini istedi. Karahisar-1 Şarki Milletvekili Mesut Bey bu programın Halk Zümresi programıyla birlikte incelenmesi isteğine Maliye Vekili Ferit Bey karşı çıktı ve bu programın hükümetin kanaatlerini yansıttığını diğer programlarla “mezcedilmesinin” kabul edilmeyeceğini belirtti.²⁵ Dâhiliye Vekili Refet Bey; programın Bolşevik etkisiyle hazırlandığı iddialarına karşı çıkarak “ bu programın Bolşevik cereyanı, kapitalizm cereyanı, emperyalizm cereyanı komünistler cereyanı, radikaller cereyanı hülusa hiçbir cereyan yanlısı değildir, “orta yerde doğrudan doğruya milletin göbeğinden çıkan bir cereyanın” etkisi altında hazırlanmış bir program olduğunu belirtti.²⁶ Tartışmalar sonunda bu programın her şubeden seçilecek üçer kişiyle oluşacak özel bir encüme gönderilmesine karar verildi(18 Eylül 1920). Encümeni Mahsus’un (Özel Komisyonun) üyeleri 25 Eylülde belirlendi²⁷.

Ancak Encümen-i Mahsus’un işi yavaştan aldığını Karahisar-1 Şarki milletvekili Memduh, Ertuğrul milletvekili Mustafa Kemal, Kütahya milletvekili Seyfi, Ertuğrul milletvekili Halil beyler 14 Ekim 1920’de Meclis Başkanlığına verdikleri şu önergeyle bu konunun izleyicisi olduklarını gösterdiler.

“Riyasetti Celileye

Encümen-i Mahsusça müzakere ve esasatı tespit edilmek üzere bulunan halkçılık programının biran evvel hitama erdirilerek Heyeti Umumiyemize tevdiî lâzımdır. Şimdiye kadar encümeni mahsusunca ne yapıldığının bilinmesi icap eder. Birtakım tali teşkilat yapılmakta olmasına göre mezkûr programın müstacelen tetkik ve ikmalî münasiptir. Bu hususta, encümeni mezkûr tarafından izahat itasını teklif ederiz.²⁸”

Bu önerge üzerine Afyonkarahisar milletvekili Mehmet Şükrü Bey, “O encüme bendenizde bulunduğumdan arkadaşların izahat istemeye hakkı var. Bendeniz de ita edeceğim” dedikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür: Encümen, seçildikten sonra görevini yapmaya başladı ve yapmaya da devam ediyor. Hükümetin teklif ettiği programı yeterli görmedi. Meclisin programı olacak bir program hazırlamayı kararlaştırdı. Hükümetin projesini incelemeyi bitirdi birkaç gün içinde hazırlanan metin Meclise sunulacak. Hazırlanan metnin verilmemesinin nedeni Konya hadisesidir. Dâhiliye Vekili Konya’ya gittiği için Hükümetle Meclis arasındaki

²⁴Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, s.207

²⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, s.207

²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, 207

²⁷Hamdi Bey (Biga), Ragıp Bey(Kütahya), Lütfi Bey(Malatya), Yunus Nadi Bey(İzmir), Mehmet Vehbi Bey(Karesi), Süreyya Bey(Saruhan), Fuat Bey(Çorum), Feyyaz Ali Bey(Yozgat), Basri Bey(Karesi),Mazhar Bey(Aydın), Mehmet Şükrü Bey(Karahisar sahip), İsmail Suphi Bey(Burdur): Birinci Şubeden seçilmesi gerekenler belli değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1. Devre, c.4,s.322. Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve T.B.M.M. 1. Dönemi(1919-1923) c.1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları,1994, s.163

²⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c. 5, s.72

anlaşmazlık aydınlığa kavuşturulmadı. Bu nedenle de hazırlanan metin beklemeyle alındı.²⁹Mehmet Şükrü Beyin belirttiği gibi Konya'da çıkan isyan programın Meclis genel kuruluna gelmesini geciktirmiştir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Tasarısı

Encümeni Mahsus/Özel Encümen çalışmalarını 21 Ekim 1920'de tamamlamıştır. Meclisin 25 Ekim'deki gündeminde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun görüşüleceği yer almış ise de görüşmeye geçilmemiştir. 18 Kasım 1920'de Encümeni Mahsus (Özel Encümen) raporu Meclis genel kurulunda tartışmaya açılmıştır.

18 Ekim 1920'de Meclis İkinci Başkan Vekili Hasan Fehmi Bey, Encümeni Mahsus (Özel Encümen) raporunun müzakeresine geçiyoruz sözleriyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tartışılmaya başlanmıştır. Bastırılarak milletvekillerine dağıtılmış olmasına rağmen Encümen raporu bir kez daha okunarak Meclis zabıtlarına geçirilmiştir.

İlk sözü encümen yazmanı Burdur milletvekili İsmail Suphi bey alarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanış sürecini, amaçlarını anlatmıştır³⁰. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanlığına sunduğu programı inceleyen Encümeni Mahsus bu programın 1-Maksat ve Meslek, 2- Mevaddı Esasiye, 3- İdare gibi üç bölümden oluştuğunu saptamıştır. Maksat ve Meslek bölümünü oluşturan ilk 4 maddenin kanun sınırlarını aştığını bu nedenle de yapılacak düzenlemede bu kısımdaki hükümlere yer vermenin zor olacağını görmüş ve bu kısmı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısından çıkarmayı kararlaştırmıştır. Zira ilk 4 maddede yer alan konular Meclisin çeşitli zamanlarda yayınladığı belgelerde ortaya koyduğu amaçları içeriyordu. Bunlar Meclisin "mukaddes" gayeleriydi. İsmail Suphi Bey "bu gayeleri bütün cihan nazarında bağıra bağıra ilân etmeliğimize hiç bir şey mâni değildir. Bunlar gayet meşrudur" dedikten sonra, bunun nedenlerini de şöyle açıklamıştır: "Yalnız şunu ilâve edeyim ki efendiler, eğer biz bu beyannameyi neşre lüzum görmemiş olsak, bazı düşmanlarımızın aleyhimize uydurdukları propagandalara fırsat vermiş oluruz. Çünkü düşmanlarımız, bazı Avrupa gazeteleri, sırf kendi halklarından fırlayan nidayı hakkı ıskat etmek için diyorlar ki, Türkler eski İmparatorluklarını istiyorlar. Türkler adalarını istiyorlar, Arap vilâyetlerini istiyorlar, Arnavutluk'u istiyorlar. Hâlbuki ki, Türklerin oralarda hiç bir hakiki alakası yoktur. Böyle bir propaganda yapıyorlar. Binaenaleyh nasıl ki, İstanbul'da toplanan Meclis ilân etmişse, biz de ilâna mecburuz ki; bizim gaye ve hedefimiz, ancak meşru emellerdir. Milli hudutlarımız dâhilinde kalmak istiyoruz. Zulme, tahakküme karşı isyan ediyoruz. Binaenaleyh bunu beyanname şeklinde neşretmek "yararlı olacaktır."³¹

Encümen, Hükümet Programındaki Mevaddı Esasiye, ve İdare bölümlerini almış ve bazı değişiklikler yaparak bunu Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısı olarak düzenlemiştir. Yaptığı düzenlemenin de gerekçesini de Meclise sunmuştur.³²

²⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c. 5, Ankara: TBMM.Basımevi,1981, s.72 (14. 10.1920)

³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.5, Ankara: TBMM.Basımevi,1981, s.407-413. Sadeleştirilmiş metin için bkz. Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, s.164-170.

³¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1.Devre, c.5, s.410

³² Bkz. Ek 2

Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilatı Esasiye Kanun tasarısını ele almadan Encümenin yayınlanmasını istediği şu bildiriye ele almış ve paragraf paragraf inceledikten sonra yayınlanmasına karar vermiştir.

Büyük Millet Meclisinin Beyannamesi

“Emperyalist devletlerin, Devlet ve milletimizin hayatına açıkça kasdetmeleri neticesinde müdafaa için toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, şimdiye kadar muhtelif vesilelerle sarahaten veya zimnen ilan ettiği maksat ve meslekini bir kere daha bütün cihana arz için şu beyannameyi neşrelemeye lüzum görmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî hudutlar dâhilinde hayat ve istiklalini temin ve hilafet ve saltanat makamını tahlis ahdiyle teşekkül etmiştir. Binaenaleyh hayat ve istiklalini, yegâne ve mukaddes emel bildiği Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden kurtararak irade ve hâkimiyetinin sahibi kılmakla gayesine vasil olacağı kanaatindedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve istiklaline suikast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzatına karşı müdafaa ve bu maksada münafii hareket edenleri tedip azmiyle müesses bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salahiyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilat ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh, toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimai uhuvvet ve teavünü hâkîm kılarak, halkın ihtiyacatına göre teceddüt ve tesisatı vücuda getirmeye çalışacaktır. Bunun için de siyasi ve içtimai umdelerini milletin ruhundan almak ve tatbikatta milletin temayülât ve ananatını gözetmek fikrindedir. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketin idarî, iktisadi içtimai umum ihtiyacatına müteallik ahkâmı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz eylemeye başlamıştır. Veminillahüttevfik.

21 Teşrinievvel 1336³³

Encümen-i Mahsusun hazırladığı Teşkilatı Esasiye Kanunu olarak Meclise sunduğu yasa tasarısı Mevaddı Esasiye ve İdariye olarak iki bölüm ve 23 maddeden oluşuyordu³⁴.

Hükümetin Programında yer alan 5.,10.,ve 16. maddelere tasarıda yer verilmemişti. Bunlardan 5. Madde Hilafet ve Saltanat konusunu 10.madde Büyük Millet Meclisinin kaç kişiden oluşacağını, 16. Madde ise Ordu konusunu içeriyordu. Bunun yanında 6.,7., 8.,12, 18., 19., 24., 25., 27., 28., 30. maddeler (11 madde) aynen kabul edilmişti. 9., 11., 13., 14., 15., 17., 20., 21., 22., 26., 29., 31. maddelerde (12 madde) değişiklik yapılmıştı. Encümeni Mahsusu bir de Madde-i Münferide eklemişti.

³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1.Devre, c.5, s.414. Bildiri metninde geçen Milli Hudutlar ve emperyalizme ve kapitalizme karşı olmak kavramları sorulmuş, Milli hududun. Misakı Milli de belirtilen hudutlar olduğu, emperyalizm ve kapitalizmin de her türlüünü içerdiği Encümeni Mahsusu sözcüsü İsmail Suphi Bey tarafından belirtiliyor

³⁴ Ek 3

Büyük Millet Meclisi üyelerinin seçimini öngören 9. Madde, Büyük Millet Meclisinin, vilâyetler halkınca “reyîam ile müntahap azadan” oluşacağını öngörüyordu. Encümen-i Mahsus “reyiam” yerine “meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya” seçilmiş üyelerden oluşmasını eklemiştir. 11. Maddeye “Sabık heyet lahik heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir” eklemesini yapmıştır. 13. Maddede ki Büyük Millet Meclisi azası her mebdei içtimadan itibaren dört ay sonra Büyük Millet Meclisine ait kâffe hukuk ve salâhiyeti haiz olmak ve gelecek devrei içtimaiyeye kadar dört aylık süreyi “iki aya” indirmiş ve “içlerinden lâakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı” eklemiştir. 14. maddede ilanı harp yerine daha barışçıl bir kavram olan “vatan müdafaasını” koymuştur. 15. Maddede “reisin tahtı riyasetinde olarak kısım çıkarılmıştır. Büyük Millet Meclisi Başkanına yönelik 17. Madde de önemli değişiklik yapılarak “Büyük Millet Meclisi heyeti asliyesi tarafından intihap olunan reis bir içtima senesi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Meclis mukarreratını tasdike salahiyettardır” diyerek süre getirmiştir. Ayrıca “İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler” diyerek de yeni bir makam ihdas etmiştir. Encümeni Mahsus “İdari” kısımda da dikkat çekici değişiklikler yapmıştır. 20. Maddede vilayet meclislerinin genel oya dayalı seçimini kaldırmış “meslekler temsil edilmek üzere vilayetler halkınca” seçilmesi ilkesini getirmiştir. Vilayet Meclislerinin seçim döneminin Büyük Millet Meclisi seçimi dönemi ile eşit olduğunu kaldırılmış yerine “vilayet meclislerinin içtima devresi iki senedir” ibaresini yerleştirmiştir. 21. Maddede “Vilâyet Meclisi azası meyanından bir reis ile dört azadan teşekkül etmek üzere bir heyeti idare intihap” eder kısım çıkarılmış yerine “meyanından icra amiri olacak bir reis ile muhtelif şubatı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder” konmuştur. 22. maddede “Hükümetin” yerine Devletin sözcüğü konmuş, ayrıca “İdare-i mahalliyeye karşı vaziyet ve vazifesi yalnız murakabeden ibarettir” cümlesinin yerine “Devlettin umumi ve müşterek vezaifini rüyet etmektir. Vali, Devletin umumi vezaifi ile mahalli vezaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder” hükmünü koymuştur. 26. Maddede “reyiam” çıkarılmış doğrudan doğruya sözcüğü konmuştur. 29. Maddede ki “Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hâsıl olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir” tanımlamaları çıkarılmıştır. 31. Maddeye “Umumi müfettişler Devletin umumi vazaifiyle mahalli idarelere ait vazaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler” cümlesini eklemiştir. Ayrıca bir de Madde-i Münferide olarak “İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak elyevm münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli nisabı müzakere kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilatı Esasiye Kanunu’ndaki 4., 5., 6., 7. maddeler ancak yeni intihabattan itibaren meri olacaktır” eklemesini yapmıştır.

Encümen-i Mahsusun hazırladığı taslağın 9 maddesi Mecliste hemen hemen hiç tartışılmadan kabul edilmiştir. En çok tartışılan madde Mesleki Temsil Sistemini getirmeyi amaçlayan 4. madde olmuştur. Bu madde 4 gün tartışılmış sonra Encümene gönderilmiştir. Bunun yanında 5., 8., maddeler de en çok tartışılan maddeler olmuştur. 7. ve 8, 14, ve 15. maddeler de Encümene gönderilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclis, Encümen-i Mahsusu'un hazırladığı Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısının bazı maddelerini aynen bazı maddelerini de değiştirerek kabul etmiştir. 1, 2, 5, 6, 8, 10,15, 16, 17,22, 23, 24, maddeleri aynen kabul etmiştir. 7. Maddeyi kaldırmış diğerlerinde de bazı değişiklikler yapmıştır. 3. Maddede Türkiye Halk Hükümeti yerine İsmail Suphi Beyin önerisi ile Türkiye Devletini koymuştur. 4. Maddedeki “meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya” ibaresi çıkarılmıştır. 7. Madde çıkarılınca 8. Madde onun yerine geçmiş ve bu maddede oldukça ciddi değişiklikler yapılmıştır. 9. Maddeye Büyük Millet Meclisi Reisinin vekiller heyetinin de doğal reisi olduğu konmuştur. 11. Maddedeki tam muhtariyetten “tam” sözcüğü çıkarılmış, vilayet meclisleri vilayet şûrasına dönüştürülmüş ve yapacağı işlere “şer’i”, “evkaf, medaris” de eklenmiştir. Diğer maddelerdeki vilayet ve nahiye meclisleri hep şûra olarak değiştirilmiştir. Ayrıca madde-i münferideye de “...maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut Büyük Millet Meclisi adedi mürettibinin sülusunu ekseriyetiyle karar verildiği takdirde eklenmiştir.

Teşkilatı Esasiye Kanun tasarısı Mecliste görüşülürken Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olmayan Kanun-ı Esasi maddelerinin ve hükümlerinin geçerli sayılması istenmiş ise de Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğe karşı çıkmasıyla böyle bir hüküm Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda yer almamıştır. Dolayısıyla Teşkilatı Esasiye Kanunu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Kanun-ı Esasi'sinin ilişkisi kesilmiştir³⁵.

Teşkilatı Esasiye Kanun tasarısının Mevad-ı Esasiye kısmındaki tartışmaların uzaması üzerine Encümen-i Mahsusu 14 Aralık 1920'de İdare kısmın ivedi görüşülmesini Meclis gündemine getirmiş, Meclis bu isteği olumlu bularak İdari kısmın müstacilen (acilen) görüşülmesini kararlaştırmıştır.³⁶

Karesi milletvekili Hasan Basri Beyin açıklamalarına göre Encümen-i Mahsus'un çalışmaları bir ara durmuş gibi. “Encümeni Mahsus toplanıp ihrazı ekseriyet edemiyor. Her halde bütün encümenlerin dimağı olan Encümeni Mahsus'un dirilmesinin çaresine bakalım. Çünkü Encümeni Mahsus bugün yok gibi görünüyor. Binaenaleyh bu encümeni faaliyete sevk edelim”.³⁷ Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey'e göre Encümen-i Mahsus “mevhum bir hale gelmiştir”. Encümen-i Mahsus'un üyesi Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) milletvekili Mehmet Şükrü Bey, encümenin her gün sabahları düzenli olarak toplandığını, yirmi gün içinde çalışmalarını tamamladığını, hazırladığı tasarıyı Meclise sunduğunu, iki aydır kanunun Meclisten geçmediğini Meclisin Teşkilatı Esasiye Kanununa lakayd kaldığını belirtmiştir.³⁸ Ancak Çerkez Ethem'in isyanı, bütçe görüşmeleri, Gümrü antlaşması, Yunan güçlerinin saldırılarının da Meclis gündeminde olduğunu unutmamak gerekir. Bu tartışmalardan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tasarısının görüşmeleri hızlanmış ve 17 Ocak 1921'de maddelerin görüşülmesi tamamlanmıştır. Encümene gönderilen maddeler vardı, bunların da ele alınması ve görüşülmesi gerekiyordu. İşte bu maddeler de 20 Ocak 1921'de görüşülerek Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun görüşülmesi tamamlanmıştır.

³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, c.7, s.337.

³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1. Devre, c.6, s.361.

³⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1. Devre, c.7, s.194

³⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1. Devre, c.7, s.194-195.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 18 Eylül'den başlayarak 20 Ocak 1921'e kadar 13 gün Teşkilatı Esasiye Kanununu/ 1921 Anayasası'nı görüşmüştür. 19 celse yapmıştır. 6 gün iki, 7 gün tek celse de Anayasa görüşmelerini tamamlamıştır. Bu süre içinde sadece Hilafet ve Saltanat konusunu içeren bir teklif üzerine gizli oturum yapmıştır³⁹.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Mecliste görüşülme sürecini incelediğimizde şöyle bir kronoloji ile karşılaşırız.

- ✓ 18 Eylül 1920. Hükümetin Hazırladığı Programın Mecliste okunması ve tartışılması.
- ✓ Encümen-i Mahsus adıyla bir Encümenin kurulmasının kararlaştırılması ve programın o encüme gönderilmesi.
- ✓ 25 Eylül 1920 Encümeni Mahsus'un oluşturulması(Birinci Şube üyeleri hariç).
- ✓ 21 Ekim 1920 Encümenin çalışmalarını bitirmesi ve taslağını hazırlaması.
- ✓ 27 Ekim 1920 Encümeni Mahsus Mazbatasının Meclis gündemine alınması.
- ✓ 18 Kasım 1920 Encümeni Mahsus Mazbatasının Mecliste okunması ve tartışılmaya başlanması.
- ✓ 18 Kasım 1920 Encümen tasarısındaki birinci, ikinci ve üçüncü maddelerin aynen kabul edilmesi.
- ✓ 18 Kasım 1920 dördüncü maddenin görüşülmeye başlanması.
- ✓ 20 Kasım 1920 dördüncü maddenin görüşülmeye devam edilmesi.
- ✓ 29 Kasım 1920 dördüncü maddenin görüşülmeye devam edilmesi.
- ✓ 30 Kasım 1920 dördüncü maddenin görüşülmesi ve encüme gönderilmesi.
- ✓ 7 Aralık 1920 beşinci maddenin görüşülmesi.
- ✓ Hilafet ve saltanat konusuna ilişkin verilen bir önerenin gizli celsede görüşülmesi ve önerenin geri çekilmesi
- ✓ 13 Aralık 1920 beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddelerin görüşülmesi yedinci ve sekizinci maddelerin Encüme gönderilmesi.
- ✓ 14 Aralık 1920 on bir ve on ikinci maddelerin görüşülmesi.
- ✓ 20 Aralık 1920 on üçüncü maddenin görüşülmesi.
- ✓ 22 Aralık 1920 on üçüncü, on dördüncü on beşinci, on altıncı ve on yedinci maddelerin görüşülmesi.
- ✓ 10 Ocak 1921 on sekiz ve on dokuz, yirmi, yirmi bir ve yirmi ikinci maddelerin görüşülmesi.
- ✓ 17 Ocak 1921 yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü maddelerin görüşülmesi.
- ✓ 17 Ocak 1921 Komisyondan gelmiş olan dördüncü maddenin görüşülerek kabul edilmesi.
- ✓ 20 Ocak 1921 Komisyondan gelen beşinci, yedinci ve sekizinci maddelerin görüşülerek kabul edilmesi.

³⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi 1. Devre,c.1,Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1985, s.132-137.

Kısa Bir Değerlendirme

Teşkilatı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) oldukça kısa ve eksik bir metindi. Ancak yönetim anlayışında köklü dönüşümlerin habercisiydi. Zira egemenliği kayıtsız şartsız millete geçiriyordu. Böylece açıkça adı konmasa da Türkiye'yi demokratik sisteme/cumhuriyete taşıyacak önemli bir taban hazırlıyordu. Demokrasinin çağdaş uygulama biçimlerinden biri olan güçler birliği ilkesini getiriyordu. Böylece, fiilen uygulanmakta olan sistemi anayasal bir temele oturtuyordu. Yeni bir devletten söz ediyordu. Bu devletin adını Türkiye devleti olarak belirlemişti. Türkiye devletinin sınırlarının Misakı Milli ile saptanmış sınırlar olduğu kabul ediliyordu. Türkiye devletinin Büyük Millet Meclisi tarafından yönetileceği ve hükümetine de Büyük Millet Meclisi Hükümeti denileceği vurgulanıyordu. Böylece gerek adı gerekse siyasi yapısı itibarıyla yeni bir yapılanmaya gidileceğinin işareti veriliyordu. Bu da Osmanlı İmparatorluğundan kopuşun somut bir göstergesiydi.

Büyük Millet Meclisinin oluşumu konusunda Encümen-i Mahsus büyük bir değişiklik yaparak Büyük Millet Meclisi üyelerinin meslekler erbabı temsilcileri tarafından doğrudan doğruya seçileceği ilkesini getirmişti. Bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oluşum biçimini değiştiren bir yaklaşımdı. Türk halkı 1908'den beri iki dereceli, basit çoğunluğa dayanan bir seçim yöntemiyle seçimlerini yapmış, parlamentosunu oluşturmuştu. Şimdi bu sistem bırakılıyor, mesleki temsil denilen yeni bir sistem getiriliyordu. Ayrıca iki dereceli sistem de kaldırılıyor, doğrudan doğruya seçim sistemine (tek dereceli) geçiliyordu. Komisyon üyeleri ve Mecliste sosyalist düşünceye eğilimli olan kimi milletvekilleri bu yaklaşımlarını Halkçılığın bir gereği olarak sunmuşlar ve halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasının ancak bu şekilde uygulamaya girebileceği tezine sarılmışlardır. Mesleki temsil sistemiyle halk egemenliğinin kurulacağını, emekçilerin meclise geleceğini, ülkenin sanayileşeceğini, kalkınacağını, ekonomik bağımsızlığını kazanacağını, Avrupa'da bile kurulamayan demokrasinin Türkiye'de kurulacağını tezini savunmuşlar ise de Meclis'i ikna edememişlerdir.⁴⁰

Meclis açıldığı günden itibaren Meclis Başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti Başkanıydı. Bu durum bazı kişileri rahatsız etmiş olacak ki Encümen-i Mahsus, Meclis Başkanlığı ile İcra Vekilleri Heyeti Reisliğini/Hükümet Başkanlığını ayırmayı uygun bulmuştur. İcra Vekillerinin kendi içlerinden birini başkan seçmesi ilkesini getirerek Meclis Hükümeti Sistemini esnetmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin yapacağı işler gerek Hükümet programında gerekse encümen tasarısında dar tutulmuştu. Bu nedenle de Mecliste oldukça şiddetli eleştirilere uğramış ve maddenin kapsamı genişletilmişti. Ahkâm-ı Şeriyenin tenfizi, kanun ve nizamlarda fıkıh hükümlerine uyulması gibi teokratik düşünceyi çağrıştıran hükümler Meclisteki tartışmalar sonucu eklenmiştir? Özellikle ulema kesimi bu konuda ısrarcı olmuştur. Bunun yanında bu tartışmalar sırasında saltanatçılarla ulusalcılar sık sık karşı karşıya gelmiş ve Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını belirleyecek bir yasa yapılması kararlaştırılarak orta yol bulunmuştur.

⁴⁰ Bkz. İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-19239, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 236 vd. Ergun Özbudun, 1921 Anayasası, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.26-35

Gerek Hükümetin hazırladığı program gerekse özel encümenin Meclise sunduğu Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısı yerel yönetimlere özel bir önen veriyor ve onlara yeni bir statü kazandırıyor. Hükümet Programının 18-31. Teşkilatı Esasiye Kanunu tasarısının 11-24 maddeleri bu konuya ayrılmıştı. “Türkiye”nin vilayetlere, vilayetlerin kazalara kazaların da nahiyelere ayrılması öngörülüyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun coğrafyasını belirten Memalik-i Mahrusa-i Şahane ya da Kanun-ı Esasinin 22. Maddesinde belirtilen Memalik-i Osmaniye terimlerinin yerine Türkiye deyimi geçirilmiş oluyordu.

Yerel yönetimlere verilen yeni statü konusunda Mithat Paşa zamanında tartışmaya açılan ve 1876 Anayasasında yer almasına rağmen bir türlü gerçekleştirilemeyen tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i kuvva düşüncesine bu dönemde işlerlik kazandırılıyordu. Ayrıca Rusya’da kurulmuş olan Bolşevik düzenin de etkisi çeşitli maddelerde kendini gösteriyordu. Vilayetlere ve nahiyelere “muhtariyet” verilmesi, buralarda halkın kendi kendisini idare etmesi esası benimsemişti. Vilayet ve nahiyelerde halkın seçimiyle oluşacak kurumların/meclislerin/şûraların yönetimde aktif olmasını sağlayacak düzenlemelere kapı açılmıştı. Ancak bu muhtariyetin sınırları, vakıflar, eğitim, sağlık, ziraat, bayındırlık, sosyal yardım vb. konularla sınırlandırılmıştı. İç politikaya, dış politikaya, adli ve askeri alanlara, uluslararası ekonomik konulara yönelik bir yetki verilmemişti. Gerek vilayet, gerekse nahiyelerdeki meclislerin/şûraların seçimle oluşması bu dönemde adeta Meclis üyelerini birbirine bağlayan halkçılık düşüncesinin uygulamaya konması olarak görülmektedir. Bu aynı zamanda yerelden merkeze doğru demokratikleşme sürecinin de başlangıcıydı⁴¹.

Kaynakça

Belgesel Kaynaklar

- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi. (1992). Devre:4. Ankara: TBMM. Basımevi.
TBMM Gizli Zabıt Ceridesi. (1985). Devre: 1, C.1. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
TBMM Zabıt Ceridesi. (1981). Devre:1, C.4. Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM Zabıt Ceridesi. (1981). Devre:1, C.5. Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM Zabıt Ceridesi. (1981). Devre:1, C.6. Ankara: TBMM Basımevi.
TBMM Zabıt Ceridesi. (1981). Devre:1, C.7. Ankara: TBMM Basımevi.

Sürelî Yayınlar

- Anadolu’da Yeni Gün.
Hakimiyeti Milliye.
Öğüt.
Yeni Gün.

⁴¹ Bkz. Bülent Tanör, Osmanlı -Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: Y K K,1998, s.263-267.

Kıtap ve Makaleler

Arıkoğlu, D. (1961). *Milli M¼cadele hatıralarım*, İstanbul: Tan.

Atat¼rk¼n S¼ylev ve Demeçleri C. 1. (1961). Ankara: T¼rk Tarih Kurumu.

Çoker, F. (1994). *T¼rk parlamento tarihi. Milli M¼cadele ve T.B.M.M. 1. d¼nemi (1919-1923) c.1*, Ankara: T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi Vakfı.

G¼kalp, Z. (1339). *T¼rkç¼l¼ğ¼n esasları*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.

G¼neş, İ. (2009). *Birinci T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi'nin d¼ş¼nce yapısı (1920-1923)*, İstanbul: T¼rkiye İř Bankası K¼lt¼r.

G¼neş, İ. (2012). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e T¼rkiye'de h¼k¼metler, programları ve meclisteki yankıları (1908-1923)*, İstanbul: T¼rkiye İř Bankası K¼lt¼r.

G¼neş, İ. (2017). *Atat¼rk d¼nemi T¼rkiye'sinde genel milletvekili seçimleri (1919-1935)*, İstanbul: T¼rkiye İř Bankası K¼lt¼r.

Kaymaz, İ. Ő. (2003). *Musul sorunu*, İstanbul: Otopsi.

¼zbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*, Ankara: Atat¼rk Araştırma Merkezi.

Tan¼r, B. (1998). *Osmanlı -T¼rk Anayasal gelişmeleri*, İstanbul: Y.K.K.

Ek 1**H¼k¼metçe Hazırlanan Program****B¼y¼k Millet Meclisi Riyasetine⁴²**

Heyeti Vekilenin siyasi, içtimai, idari, askerî noktai nazarlarını telhis ve teşkilatı idariye hakkındaki mukarreratını ihtiva eden programı B¼y¼k Millet Meclisine takdim ediyorum. İşbu esasta m¼steniden tanzimi iktiza eden. kanun lâyhalarının dahi derdesti takdim olduğu maruzdur.

B¼y¼k Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Maksat ve Meslek

1 — T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi, hududu millisi dâhilinde temini hayat ve istiklâl ve tahlisi makamı hilâfet ve saltanat ahdiyle teşekk¼l eylemiştir.

2 — T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi H¼k¼meti hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegâne maksadı ve gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakk¼m ve zulm¼nden tahlis ederek idare ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vasıl olacağı itikatlındadır.

3. — T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi H¼k¼meti, milletin hayat ve istiklâline suikast eden emperyalist ve kapitalist d¼řmanların tecav¼zatına karşı m¼dafaa ve harici d¼řmanlarla tevhide mesai edip milleti iğfal ve ifsada çalışan dâhili hainlerin tedibi için orduyu tarsin etmeyi ve onu istiklali millinin m¼ttekâsı bilmeyi vecibe addeder.

⁴² T¼rkiye B¼y¼k Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 1, c.4, Ankara: TBMM. Basımevi, 1981, s. 201-203.

4. — Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti halkın maruz bulunduğu avamali sefaleti izale ile esbap ve vesaiti saadet ve refahını temin etmeyi umdei esasiye ve binaenaleyh toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve alelûmum içtimaî mesailde asrın icabına ve halkın hakiki ihtiyacına göre muktazi teceddüdat ve tesisatı vücude getirmeyi başlıca vazife addeder. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti gaye ve maksatlarını temin için bilcümle mesai ve icraatında millet ve memleketin maruz bulunduğu fiili tecavüdat ve ifsadata karşı milletin vahdet ve tesanüdünü halele ve müdafaa ve mücahede kuvvet ve kudretini nakiseye uğratmaktan ehemmiyetle tevakkî eder. Siyasi, içtimai, umdelerini milletin ruhundan almaya atfı ehemmiyet eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu umdelerin tatbikatında milletin temayülât ve ihtiyacatı hakikiyesini nazarı dikkatte bulundurur.

Mevadd-ı Esasiye

5. — Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra Padişah ve Halifei müslimin kavanini esasiye dairesinde mevkie muhterem ve mübeccelini ahzeder

6. — Hâkimiyet bilakaydü şart milletindir. Usulü idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare, etmesi esasına müstenidin idare, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare, etmesi esasına müstenidir

7. — İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

8 — Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) unvanını taşır.

9.— Büyük Millet Meclisi, vilâyetler halkınca reyîam ile müntahap azadan mürekkeptir.

10. — Büyük Millet Meclisi azasının miktarı her elli bin nüfusta bir aza olmak itibariyle tertip olunur.

11 — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

12.— Büyük Millet Meclisi her sene teşrinisani iptidasında bilâ davet içtima eder.

13. — Büyük Millet Meclisi azası her mebdei içtimadan itibaren dört ay sonra Büyük Millet Meclisine ait kâffe hukuk ve salâhiyeti haiz olmak ve gelecek devrei içtimaiyeye kadar hali içtimai muhafaza etmek üzere her vilâyetten asgarî birer aza bulunacak surette içlerinden sülüsünü reyî hafi ile tefrik eyer.

14.— Bilumum kavanin vaz ve tadili, feshi ve muahedat ve sulh akti ve ilânı harp Büyük Millet Meclisinin cümlei hukukundandır.

15. — Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkısam eylediği devairi kanunu mahsusu mucibince intihapkerdesi olan vekiller vasıtasıyla, reisinin tahtı riyasetinde olarak, idare eder. Azayı mütebakiye icra, hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eder.

16. — Ordu münhasıran Büyük Millet Meclisinin ordusudur. Emrû kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde olup emrû kumandaya müteallik umur Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti tarafından tedvir olunur.

17. — Büyük Millet Meclisi Reisi aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisidir. Meclis Reisi sıfatıyla Meclis namına vazî imzaya ve tasdiki mukarrerata salâhiyettardır.

İdariye

18. — Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder.

Vilayet

19. — Vilâyet umuru mahalliyede şahsiyeti maneviye ve muhtariyeti tammeyi haizdir. Siyaseti hariciye ve dahiliye, umuru askeriye, beynelmilel münasebatı iktisadiye ve Hükümetin tekâlifi umumiyesi ile menafi birden ziyade vilâyata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince bilumum umuru maarif, sıhhiye, iktisadiye, ziraiye, nafia, ve muaveneti içtimaiyenin tanzimi idaresi (Vilâyet meclislerinin) salâhiyeti dâhilindedir.

20. — Vilâyet meclisleri, 'beş bin nüfusta bir aza itibariyle ve reyiam ile vilâyet halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilâyet meclislerinin devairi intihabiyesi, Büyük Millet Meclisinin devrei intihabiyesi kadardır. Müddeti içtimaiyeleri senede iki aydır.

21. — Vilâyet meclisi azası meyanından bir reis ile dört azadan teşekkül etmek üzere bir heyet idare intihap eder. Salâhiyeti icraiye daimi olan işbu heyete aittir.

22. — Vilâyette Büyük Millet Meclisinin vekil ve mümessili olmak üzere vali bulunur, vali Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi Hükümetin umumi ve müşterek vezâifini rüyet etmektir. İdarei mahalliyeye karşı vaziyet ve vazifesi yalnız murakabeden ibarettir.

Kaza

23. — Kaza yalnız bir idari ve inzibati cüzü olup şahsiyeti maneviyeyi haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin tahtı emrinde bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

24. — Nahiye hayatı hususiyesinde haizi muhtariyet bir şahsiyeti maneviyedir.

25. — Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

26. — Nahiye meclisi nahiye halkınca reyiam ile müntehap azadan tereküp eder.

27. — İdare heyeti veya nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur,

28. — Nahiye Meclisi salâhiyeti kazaiye, iktisadiye ve maliyeyi haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

29. — Nahiye bir veya bir kaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir. Bir veya müteaddit köyün birleşmesinden hâsıl olan nahiyeye (Divan), bir kasabanın teşkil ettiği nahiyeye (Belde) namı verilir.

Müfettişi Umumilik

30. — Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek müfettişi umumilik mıntakalarını vücuda getirirler.

31. — Müfettişi umumilik mıntıklarının umumi surette asayişin temini ve bilumum ve devair muamelâtının teftişi ve müfettişi umumilik mıntıkasındaki vilayetlerin müşterek işlerindeki ahengin tanzimi vazifesi müfettişi umumilere mevdudur.

13 Eylül 1336

Ek 2

Encümen-i Mahsus Mazbatası

Erbab-ı Mucibe⁴³

Heyeti icraiye tarafından Büyük Mille; Meclisine takdim edilip sureti mahsusada intihap ve teşkil kılınan encümenimize tevdi edilen Halkçılık, programı ariz ve amik mütalâa ve tetkik edildi.

Bidayette bunun Büyük Millet Meclisinin programı olarak tetkikiyle siyasi ve içtimai bilcümle mevada dair Meclisin nukatı nazarını müştemil bir kül şeklinde neşir ve ilânı ve bundaki esasatı fiil sahasına koyacak kanunların da peyderpey kabul ve tatbiki düşünülmüş ise de bilâhare feragat edilmiştir. Çünkü, bir mecliste bütün azanın içtihatlarını bir nokta ve siyapta, cem ve tevhit mümkün olması ve fikir ve içtihattan fedakârlığın caiz bulunmaması sebebiyle bir fırkanın bütün âzasınca kabul edilmiş bir program şeklinde Büyük Millet Meclisinin bir programı ortaya atılmak kabil olamayacağı ve bir çok lüzumsuz münakaşata da meydan verileceği şüphesiz görülmüştür. Bir de şimdiye kadar halkımızın, her zaman vaitler karşısında kalarak, fakat hemen nadiren bu vaitlerin fiiliyat sırasına çıkabildiğini görerek vaitlere ademi itimadı asıl telâkki etmesi gibi bir hal hasıl olmuştur. Encümenimiz halkı ve -memleketi sefalet ve zulümden kurtaracak mevat ve ahkamın vait edilmesinden ise peyderpey tatbik edilmesini daha muvafık bulmuştur.

Binaenaleyh, Hükümetin verdiği program birisi “maksat ve meslek” namında umumi ve fikri, diğeri “esas ve idari” tarzında tatbiki ve teşkili iki nevi mevaddı ihtiva ettiği cihetle bunlardan “maksat ve meslek” namı altında toplanan ve cümlesi şimdiye kadar ya sarahaten ya zımnen veya Emelen Büyük Millet Meclisince kabul ve defaatla izhar ve ilân edilmiş bulunan umumi gayeleri program veya kanun şeklindi tespit ve neşriden sarfı nazarlarla “esas ve idari” mevat -

⁴³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Dönem, c.5, Ankara:TBMM Basımevi,1981, s.413-414.

kanunu esasimizin ihtiyaç görüldükçe parça parça tespit edilen mevaddı .şeklinde kanun haline vaz ve Meclisi Aliye teklif kılınmıştır.

Maahaza Büyük Millet Meclisinin nereye gittiği, hangi gayeyi istihdaf ettiği ve ne gibi esasata müsteniden yürüdüğü dahil ve hariçte bazılarınca cayi sual görülebileceği ve bu gibi suallere cevap vermek de zaruri ve lazım bulunduğu için “maksat ve .meslek” serlevhası altındaki dört madde ruhunun ancak beyanname şeklinde tahrir ve neşri muvafık gibi mütalaa kılınmış ve o maddeler bu hale ifrağ olunmuştur.

“Esasi ve idari” mevaddın Encümence mütalaasına gelince; Hükümetçe teklif edilen şekiller ile Encümenimizin kabul ettiği şekillerin mukayesesinden anlaşılacağı üzere, mevaddı esasiyede başlıca iki mühim nokta tadil edilmiştir.

Birincisi, Büyük Millet Meclisi azasının her vilayette meslekler erbabı temsil edilmek üzere intihabı ki bu usul ile hem halkın şimdiki iki dereceli intihaptan doğrudan doğruya bir dereceli intihaba geçmesi, hem de umumi refahın ve memleketin ümran ve selâmetinin kafil ve zamani olacak surette sai ve âmel erbabının tamamıyla temsil edilmesi ve böylece de halk sunufunun kendi ihtiyacâtı ile vasıtasız meşgul olması gibi fevait elde edileceği düşünülmüştür. Bu usulü mutazammın yapılacak intihap kanunuyla Büyük Millet Meclisine her vilayetten şimdiki nispetle birkaç misli ziyade miktar mebus intihap edileceğinden bu kalabalık Meclis ancak mahdut bir müddet kongre halinde içtima ve dahili ve harici siyasette fikrini izhar ve umumi istikameti tayin ettikten sonra onun makamına kaim olacak ve teşri ve icra kudretlerini haiz musaggar bir Meclis müstemirren çalışacaktır.

İkincisi Büyük Millet Meclisi Reisinin İcra Vekilleri Heyetinin de Reisi olması tarzında altı aydır tatbik olunan ve mehaziri görülen usulün tebdili kabul olunmuştur. Badema Büyük Millet Meclisi Reisi, münhasıran Meclisin Reisi olacaktır. Vekiller Heyeti de kendilerine aralarından birini reis intihap edeceklerdir.

İdari mevadda ise Encümenimizin birkaç mühim noktayı tadil eylemiştir. Birisi; vilayatta dahi mesleki temsilin ve doğrudan doğruya intihabın kabul edilmesidir. Her vilayet meclisi, kendi azası meyanından icra amiri bir reis ile muhtelif şubabatı umuru idareye kâfi adette azadan teşekkül eden bir idare heyeti intihap eyler ve icra salahiyeti bu heyete ait olur. Böylece her vilayette mahalli vazaifi, merkezden gönderilmiş memurlar değil, vilayet meclisinin intihap ve tefrik edeceği zevat tedvir eyleyecektir. Büyük Millet Meclisinin mümessili olan vali, Devletin umumi ve memleketin her tarafında müşterek vezaifini niyet edecek ve ancak, mahalli vezaif ile Devletin vezaifi aralarında tearuz vukuunda müdahale edecektir.

Nahiye meclislerinin da halkça doğrudan doğruya intihaptan kabul edilmiştir. Her nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz manevi bir şahsiyettir. Nahiye müdürü nahiye meclisince intihap olunur.

Memlekette iktisadi, içtimai, coğrafi münasebeti mıntakaların tahdidiyle buralara gönderilecek umumi müfettişlere taalluk eden maddelerde dahi, müfettişlerin Devletin umumi vezaiifiyle mahalli vezaiifin cereyan ve tatbikatını murakabe etmeleri ve böylece vasi bir ademi merkezियette idare olunan memleket aksamının merkeze sıkı bir surette irtibatı ile Devlet ve Hükümet makinesinin muntazaman işlemesi teemmül edilmiştir.

Toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat, evkaf işlerine ve içtimai meselelere müteallik ahkâma gelince: Bunların tecdit ve islahı Heyeti İcraiye ile müttehiden peyderpey mülâhaza ve mevaddı mahsusa ile kanun şeklinde tespit edilmesi kararlaştırılmıştır.

21 Teşrinievvel 1336

Encümeni Mahsus Reisi İzmir Mebusu Yunus Nadi

Encümeni Mahsus Mazbata Muharriri Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallı

Ek 3

Teşkilatı Esasiye Kanun Layihası⁴⁴

Mevaddı Esasiye

MADDE 1. — Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

MADDE 2. — İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

MADDE 3. — Türkiye halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti unvanını taşır.

MADDE 4. — Büyük Millet Meclisli vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir.

MADDE 5. — Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimaina kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayet ve meslekin ayrıca vekili olmayıp umum milletinin vekilidir.

MADDE 6. — Büyük Millet Meclisinin heyeti asliyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

MADDE 7. — Büyük Millet Meclisi azası, her içtima mebdinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisine ait bütün hukuk ve salahiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden lâakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı hafi rey ile tefrik eder.

⁴⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1. Devre, c.5, Ankara: TBMM Basımevi, 1981, s.415-416.

MADDE 8 — Umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. MADDE 9. — Büyük Millet Meclisli Hükümetin inkısam eylediği devairi intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Mütebaki aza icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

MADDE 10. — Büyük Millet Meclisi heyeti asliyesi tarafından intihap olunan reis bir içtima senesi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Meclis mukarreratını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler.

İdare

MADDE 11. — Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküküp eder.

Vilayet

MADDE 12. — Vilayet mahalli umurda manevi şahsiyeti ve tam muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, adli ve askeri umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve Hükümetin umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilayata şamil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vazedilecek kavanin mucibince maarif, sıhhiye, iktisat, ziraat, nafia ve muaveneti içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilayet meclisinin salahiyeti dahilindedir.

MADDE 13. — Vilayet meclisleri meslekler temsil edilmek üzere vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilayet meclislerinin içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

MADDE 14. — Vilayet meclisi azası meyanından icra amiri olacak bir reis ile muhtelif şubabı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder, icra salahiyeti daimi olan bu heyete aittir.

MADDE 15. — Vilayette Büyük Millet Meclisinin vekilli ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tayin olunup vazifesi Devletti umumi ve müşterek vezaifini rüyet etmektir. Vali yalnız Devletin umumi vezaifi ile mahalli vezaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza

MADDE 16. — Kaza yalnız idarî ve inzibati bir cüzü olup manevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

MADDE 17. — Nahiye, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir.

MADDE 18. — Nahiyenin bir meclisi, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır

MADDE 19. — Nahiye meclisi, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan tereküküp eder.

MADDE 20. — idare heyeti ve nahiye müdürü nahiye meclisi tarafından intihap olunur.

MADDE 21. — Nahiye meclisi kazai, iktisadi ve mali salahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

MADDE 22. — Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumi Müfettişlik

MADDE 23. — Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleşerek umumi müfettişlik kıtalarını vücuda getirirler.

MADDE 24. — Umumi müfettişlik kıtalarının umumi surette asayişinin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik mıntikasındaki vilayetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumi müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler Devletim umumi vazaiyle mahalli idarelere ait vazaif ve mükarreratı daimi surette murakabe ederler.

Madde Münferide

İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak elyevm münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli nisabı müzakere kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilatı Esasiye Kanunundaki 4 ncü, 5 nci, 6 ncı, 7 nci maddeler ancak yeni intihabattan itibaren meri olacaktır.

21 Teşrinievvel 1336

Encümeni Mahsus Reisi İzmir mebusu Yunus Nadi, Mazbata Muharriri Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallı, Kâtip Karahisarı Sahip Mehmet Şükrü,

Aza Saruhan mebusu İbrahim Süreyya, Aza Çorum mebusu Fuat, Aza Karesi mebusu Mehmet Vehbi.

Ek 4

TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU

Mevaddı Esasiye

MADDE.1-Hakimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

MADDE 2 -İcra kudreti ve teşri salahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder.

MADDE 3 -Türkiye Devleti, Büyük Milleti Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.

MADDE 4.-Büyük Millet Meclisi, vilâyetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.

MADDE 5 -Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede, bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâyük heyetin içtimasına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının herbiri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

MADDE 6 -Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder.

MADDE 7 -Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. kavanin ve nizamât tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacatı zamanaevfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin edilir.

MADDE 8 -Büyük Millet Meclisi, hükümetin inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihap kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis, icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler.

MADDE 9 -Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi reysidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vaz'ına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdika selâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyet içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi reisi Vekiller Heyetinin de reisi tabiisidir.

İdare

MADDE 10 -Türkiye, coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet noktai nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden tereküp eder.

Vilâyet

MADDE 11 -Vilâyet, mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'î, adli ve askerî umum, beynelmilel iktisadî münasebet ve hükümetin umumî tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyete şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz'edilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İçtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi Vilâyet Şûralarının salâhiyeti dahilindedir.

MADDE 12 -Vilâyet Şûraları, vilâyetler halkınca müntehap azalan mürekkeptir. Vilâyet Şûralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.

MADDE 13 -Vilâyet Şûrası, azası meyanında icra amiri olacak bir reis ile mutelif şua batı idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihab eder. İcra selâhiyeti, daimi olan bu heyete aittir.

MADDE 14 -Vilâyette Büyük Millet Meclisinin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından tayin olunup, vazifesi devletin umumi ve müşterek vezaifini rüyet etmektir. Vali, yalnız devletin umumi vazai file mahalli vezaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza

MADDE 15 -Kaza yalnız idarî ve inzibatî cüzü olup manevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

MADDE 16 -Nahiye, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevî şahsiyettir.

MADDE 17 -Nahiye nin bir şûrası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

MADDE 18 -Nahiye şûrası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan terek küp eder.

MADDE 19 -İdare heyeti ve nahiye müdür, nahiye şûrası tarafından intihap olunur.

MADDE 20 -Nahiye şûrası ve idare heyeti kazaî, iktisadî ve malî salâhiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

MADDE 21 -Nahiye, bir veya bir kaç köyden mürekkep olduğu gibi bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumi müfettişlik

MADDE 22 -Vilâyetler, iktisadî ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleştirilerek, umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

MADDE 23 -Umumî müfettişlik mıntıklarının umumî surette asayişinin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik mıntikasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumi müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler Devletin umumi vezaifile mahallî idarelere ait vezaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler.

Maddei münferide

İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meri olur. Ancak elyevm münakit Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1336 tarihli nisabı müzakere kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilâtı Esasiye Kanunundaki 4'üncü, 5'inci, 6'ncı maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut Büyük Millet Meclisi adedi mürettebinin sülûsanı ekseriyetle karar verildiği takdirde ancak yeni intihabdan itibaren meriyül icra olacaktır.